

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СВІТОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ ЕКЗОГЕННИХ ОБМЕЖЕНЬ ДЛЯ ВИРОБНИЦТВА В УКРАЇНІ

FEATURES OF WORLD INDUSTRY DEVELOPMENT AND THEIR INFLUENCE ON FORMATION THE EXTERNAL RESTRICTIONS FOR MANUFACTURE IN UKRAINE

Юрій КИДЗЕРСЬКИЙ,
кандидат економічних наук,
Інститут економіки та прогнозування
НАН України, Київ

Yuriy KINDZERSKIY,
PhD Economics,
Institute for Economics and Forecasting,
Ukrainian NAS, Kyiv

Масштабні зміни геополітичної та гео економічної мапи світу, поглиблення процесів глобалізації суспільно-економічних відносин при одночасному існуванні протилежних їй явищ глокалізації¹ та регіоналізації слід пов'язувати насамперед із змінами характеру, способів організації та технологій промислового виробництва внаслідок двох основних взаємозалежних чинників – бурхливого розвитку науково-технічного прогресу та загострення конкуренції між виробниками на національному та світовому ринках.

Неоднаковий рівень розвитку промисловості між країнами та регіонами обумовлює нерівномірність їх зростання, породжує ряд демографічних та соціальних дисбалансів у світі². Боротьба за нові ринки збуту промислових товарів та отримання доступу до джерел мінеральної сировини для виробництва провокує міждержавні конфлікти, що проявляються не лише у формі торговельних та дипломатичних війн, але й у формах військового протистояння.

Виключно з промисловою діяльністю слід пов'язувати різке погіршення екологічної ситуації на планеті, негативні зміни клімату, глобальне потепління й опустелення, скорочення біорозмаїття, зростання природних катаклізмів і техногенних катастроф, забруднення навколишнього природного середовища, водоймищ та повітря шкідливими промисловими відходами та викидами, що зрештою обертається проти самої людини, її здоров'я й життя.

Саме завдяки швидкому індустріальному піднесенню окремі країни, що розвиваються, зокрема Китай, Індія, Бразилія, стають новими потужними гравцями світової економіки та політики, формуючи багатополарність, посилюючи невизначеність світового розвитку. Вони чинять зростаючий вплив на структуру світового виробництва, змінюють конфігурацію світової торгівлі, валютної сфери, потоків капіталу та трудових ресурсів, загострюючи прояви економічного націоналізму та протекціонізму в країнах Старого світу [1, с. 96].

Під впливом науково-технічного прогресу в передових країнах швидко формується новий тип економіки – економіки, заснованої на знаннях.

З переходом до знаннєвої економіки лєвова частка доданої вартості почала створюватися не на виробництві, а при розробці продукту та при його просуванні на ринок. У промислово розвинених країнах 75–90% приросту ВВП досягається за рахунок науково-технологічної сфери та інтелектуалізації основних факторів виробництва. Розвинені країни сконцентрували у себе понад 90% світового наукового потенціалу, контролюють 80% глобального ринку високих технологій, обсяг якого на сьогодні перевищує 1 трлн дол. [1, с.101].

Характерною рисою знаннєвої економіки стали зміни в організаційному устрої світової промисловості. Розробка нових наукомістких інноваційних продуктів спонукає компанії підвищувати свою капіталізацію органічно – реінвестуванням прибутку чи емісією акцій або механічно – об'єднанням з іншими компаніями дослідницьких, виробничих, управлінських та збутових зусиль у випуску нового продукту. Проявом цього процесу є вертикальна й горизонтальна інтеграція³, розширення географії виробництва та збуту, підвищення спеціалізації інтегрованих компаній з передачею другорядних функцій іншим компаніям, перенесенням виробництва в менш розвинені країни з більш дешевими трудовими ресурсами і зосередженням основної уваги материнських компаній на розробках нових технологій і продуктів.

Інтеграційні процеси зумовлюють «проникнення» більш розвинених країн у менш розвинені, що на практиці має форму розширення присутності (експансії) іноземних ТНК в економіках останніх та підпорядкування їх економічної політики своїм інтересам⁴. ТНК визначають, якщо не прямо, то опосередковано, напрями майбутнього розвитку всіх без винятку країн світу. Завдяки їм сформувався новий тип світових економічних відносин – «економіка без кордонів». ТНК утворюють так звані технологічні ланцюги світової активності з виробництва певних продуктів чи послуг, у яких кожна країна чи регіон мають чітко визначену (нав'язану ТНК) спеціалізацію. Слабкі країни, потрапивши у такий ланцюг, перетворюються у ззовні керованих економічних маріонеток.

Розкрито особливості розвитку світової промисловості в останні десятиліття. Акцентовано увагу на причинах зменшення її внеску у створення світового ВВП, наслідках транснаціоналізації світового виробництва та поглиблення міждержавної спеціалізації, чинниках швидкої індустріалізації країн, що розвиваються, та часткової деіндустріалізації країн Заходу й країн з перехідною економікою. Показано хибність курсу розвинених країн на випереджаюче нарощування фінансового капіталу порівняно з виробничим у світі останньої світової фінансової кризи. Розкрито перспективи формування нового технологічного базису та структури світового виробництва на основі технологій 6-го ТУ. Висвітлено обставини загострення попиту на мінерально-сировинні ресурси в світі. На основі виявлених особливостей сформульовано низку екзогенних обмежень, що мають враховуватись у формуванні параметрів розвитку вітчизняної промисловості та промислової політики.

The features of world industry development of last decades are considered. The attention is focused on the reasons of reduction of its contribution to creation of world GDP, consequences of transnationalization of world production and deepening of interstate specialization, factors of fast industrialization of developing countries and partial deindustrialization of the West countries and the countries with transitive economy. The inaccuracy of a course of the developed countries on advancing escalating of the financial capital in comparison with industrial in a context of world financial crisis is shown. The prospects of formation of new technological basis and structure of world production are revealed. The circumstances of the demand worsening of a mineral-raw resource in the world are found out. On the basis of the revealed features it is formulated the external restrictions which should be taken into consideration in formation the parameters of Ukrainian industry development and industrial policy.

Перенесення промислового виробництва з розвинених країн у менш розвинені значною мірою зумовлено також цілеспрямованою політикою урядів країн Заходу щодо вибудовування світової фінансової системи згідно зі своїми інтересами і закріплення домінування в якості світових валют долара та євро. Маючи виключне право на емісію світової валюти, розвинені країни віддали перевагу випереджаючому нарощуванню своєї фінансової потужності, а не зміцненню індустріальної бази та випуску реальних товарів. Така політика дозволяла підтримувати зростання економік та покривати споживчий попит у країнах Заходу за рахунок зростання товарного імпорту з країн, що розвиваються, куди були перенесені промислові потужності. Результатом цієї політики стала часткова деіндустріалізація розвинених країн [3, с. 19]. Вона призвела не лише до загострення проблеми безробіття у зв'язку із закриттям численних промислових підприємств та неспроможністю сектору послуг поглинути усіх вивільнених⁵, але й до спаду в матеріальному вираженні окремих економічних показників та продуктивності праці всієї економіки. За оцінками Л. Ларуша, наповнення ринкового кошика американського споживача та виробника за рахунок товарів вітчизняного виробництва скоротилось за останні 40 років з 2 до 10 разів за різними видами товарів [5, с. 24]. При скороченні базису реальної економіки в США та інших розвинених країнах Заходу їх ВВП наповнювався і зростав переважно у грошовому виразі за рахунок капіталізації компаній, масового споживчого кредитування населення, спекулятивних операцій на біржах, грошової емісії, приховуючи реальний фізичний занепад власної промисловості та інфраструктури⁶. У цьому зв'язку Д. Родрік відверто запитує: чи винен Китай у погіршенні структури американської економіки?⁷ Дослідник відзначає, що перенесення американськими ТНК свого виробництва у Китай погіршило позиції США в світі й одночасно посилило позиції Китаю. Продуктивність американської економіки, як показує Родрік, різко зменшилась, оскільки зменшилась частка внутрішнього промислового виробництва, яке давало найвищу продуктивність порівняно з іншими секторами економіки, в т.ч. із сферою послуг.

Хибність концепції випереджаючого нарощування фінансового капіталу порівняно із реальним виробництвом наочно підтвердилась глобальною фінансовою кризою 2008-2009 років, яка розпочалася саме з економіки США. В основі кризи лежить накопичений Сполученими Штатами величезний обсяг фіктивного фінансового капіталу – неіснуючого реально багатства. Перетворившись на великий «фінансовий пупир», країна вимушена була за будь-яку ціну, в тому числі й шляхом використання своєї військової потужності, зберігати власне світове владарювання, оскільки у разі його втрати й відповідно неспроможності розрахуватися із своїми боргами її чекав би крах, що наочно підтвердилось відкритою загрозою оголошення технічного дефолту американським урядом у серпні 2011 року.

Науково-технічний прогрес у розвинених країнах й вибудована ними згідно зі своїми інтересами світова фінансова система зумовили нову хвилю змін у міжнародному поділі праці. Розвинені країни, взявши на себе інноваційно-комерційні та фінансові функції створення нового продукту, менш розвиненим залишили функції безпосереднього виробництва. Цим пояснюється динамічне зростання сфери послуг (в основному фінансових, науково-дослідницьких, консалтингових, маркетингових, освітніх) у розвинених країнах і не менш динамічне зростання виробництва в країнах, що розвиваються.

Упродовж 1970–2009 років внесок сфери послуг у створення доданої вартості в світі збільшився в 1,3 раза, з 51,8 до 67%, тоді як промисловості навпаки зменшився в 1,3 раза – з 38,3 до 29%, а сільського господарства в 2,5 раза – з 10 до 4%⁸. У країнах, що розвиваються, на відміну від розвинених країн та країн з перехідною економікою, зменшився лише внесок сільського господарства, тоді як промисловості та послуг зріс відповідно з 33 до 39,2% та із 41,9 до 51,1%.

Вклад країн, що розвиваються, у створення доданої вартості світовою промисловістю збільшився від рівня 1970 року до 2009 майже втричі – з 14,5 до 40,1%. Поступились позиціями індустріально розвинені країни та країни з перехідною економікою: відповідно із 68,5 до 56,5% та із 17 до 3,3%. Причому, якщо скорочення внеску перших відбулося лише в 1,2 раза, то останніх – у п'ятеро, що свідчить про явну деіндустріалізацію їх економік та неефективність започаткованих ними реформ.

Перша п'ятірка країн - лідерів у створенні доданої вартості промисловістю світу за останні тридцять років залишається майже незмінною. Її очолюють Сполучені Штати Америки. Внесок країни упродовж 1980-2009 років перебував у межах 20-

25%, причому на кінець періоду він скоротився до 19%. Другу позицію тривалий час посідала Японія. До п'ятірки також стабільно входили Німеччина, Велика Британія, Італія, Франція. Знаковою подією розвитку світової промисловості стало стрімке зростання Китаю. Якщо у 1980 році країна посідала восьму позицію (3,3% ВДВ світової промисловості), то до 2000 вона піднялась на третю сходинку (6,1%), а до 2009, збільшивши свій внесок більш ніж удвічі (14,7%), зайняла другу позицію.

Промисловість є головним акцептором для втілення досягнень науки і техніки. Майже всі технологічні інновації – продуктові та процесові – матеріалізуються промисловістю. Під впливом НТП в останні десятиліття зазнала змін технологічна структура світової промисловості. Створення лівової частки доданої вартості перемістилось у середньо- та високотехнологічні сектори, чії технології та продукція належать до категорії 4–5-го технологічних укладів. Зменшилась частка ресурсних та низькотехнологічних виробництв. Якщо на початку 90-х років минулого століття в світі на перші припадало 47,6%, а на два останні – 33,1 та 19,3% ВДВ промисловості, то у 2008 ці показники становили відповідно 50,2, 32,3 та 17,5% [7, с. 101]. Частка високотехнологічного виробництва збільшувалась як у розвинених країнах, так і в країнах, що розвиваються. Натомість у країнах з перехідною економікою домінують ресурсні виробництва, позиції яких за останні 20 років лише укріпились (48,2% у 1993 році, 50,4% у 2008), тоді як частка середньо- та високотехнологічного сектору залишалась майже вдвічі меншою (28,9 та 27,3%), що свідчить про явні проблеми в інноваційній сфері цих країн у частині продукування та просування на ринок високотехнологічних продуктів і технологій.

Серед основних напрямів науково-технологічного розвитку в світі, що стануть ядром нового, шостого технологічного укладу, й сформуєть нову структуру глобального виробництва у найближче десятиліття, експерти називають: біотехнології, засновані на досягненнях молекулярної біології та генної інженерії, нанотехнології та наноматеріали, системи штучного інтелекту та глобальні інформаційні мережі. За прогнозами компанії РЕНД, у найближче десятиліття глобальні технологічні перетворення й зміна структури світового виробництва відбудуться на основі впровадження близько двох десятків нових макротехнологій, створених у цих сферах [8]. Серед них:

- системи використання сонячної енергії;
- бездротові засоби підключення до телефонних ліній та Інтернету;
- техніка доступу до усіх видів інформації незалежно від місця та часу;
- генетично модифіковані сільськогосподарські культури;
- техніка біологічного експрес-аналізу;
- фільтри та каталізатори для очистки та знезараження води;
- техніка для адресної доставки ліків у пухлинні та патогенні зони людини;
- нові матеріали та обладнання для спорудження недорогого житла і його оснащення системами автономного життєзабезпечення;
- екологічно чисті виробничі процеси, що передбачають безвідходне виробництво або повну утилізацію його відходів;
- радіочастотні методи визначення місцезнаходження будь-яких рухомих об'єктів;
- транспортні засоби з гібридними двигунами;
- сенсорна техніка широкого спектру використання;
- біоінженерні тканинні технології;
- діагностична та хірургічна техніка нового покоління;
- надпортові комп'ютери;
- квантова криптографія.

Крім названих, також активно розвиватимуться технології передачі інформації, квантові комп'ютери, старт-матеріали, нові методи діагностики та лікування (ксенотрансплантація, генетичні карти, ствольні клітини), створення штучних м'язів і тканин, нетрадиційні види транспорту, в т.ч на водневому пальному, робототехніка широкого спектру використання.

Із динамікою технологічних змін повністю корелюють напрями змін у галузевому структуруванні світового виробництва: в розвинених країнах та країнах, що розвиваються, частка видобувних низькотехнологічних галузей зменшується, високотехнологічних переробних – зростає, в країнах з перехідною економікою – навпаки. У порівнянні із 1970 роком частка видобувних галузей у світі зменшилась до 2008 року майже удвічі - із 18 до 10,4%, в розвинених країнах – втричі, з 17,9 до 5,9%, в країнах, що розвиваються, - в 1,3 раза, з 21,4 до 15,9%, натомість у країнах

з перехідною економікою навпаки показник в 1,3 раза збільшився - з 18 до 23% [9, с. 561-569; 10]. Частка галузей переробки збільшилась у світі на 6,5 відсоткових пункти (з 75,4 до 81,9%), в розвинених країнах - на 10,2 в.п. (з 77, 5 до 87,7%), у країнах, що розвиваються, - на 2 в.п. (з 73 до 75%). У країнах з перехідною економікою показник скоротився на 2,7 в.п., з 70 до 67,3%.

Найбільш динамічно зростало виробництво машин та обладнання. Його частка у структурі випуску промисловості зросла в світі за вказаний період майже вдвічі - з 19,2 до 35,9%, у розвинених країнах - в 2,2 раза, з 20,7 до 45,3%, в країнах, що розвиваються, - в 1,4 раза, з 17,4 до 24,7%, в країнах з перехідною економікою - в 1,2 раза, з 16 до 19,5%. Також в 1,5 раза зросла частка хімічного виробництва. На кінець періоду показник становив для світу 13,2%, для груп країн - відповідно 13,3, 15 та 7,4%.

Випереджаюче зростання виробництва високотехнологічних секторів у світі порівняно з іншими супроводжувалося масштабною інвестиційною підтримкою, хоча у сукупному обсязі, наприклад, прямих іноземних інвестицій за останні двадцять років частка переробної промисловості скоротилась в 1,4 раза - із 41% у 1990 році до 29,6% у 2006; повільніше (в 1,2 раза) зменшилась частка добувних галузей та сільськогосподарства - з 9,4 до 7,9%; натомість в 1,4 раза збільшилась частка ПІІ у сектор послуг [2, с. 31]. Левова частка (близько 3/4) інвестицій надходила в розвинені країни. В останні роки (2007-2010) значно активізувався приток інвестицій у країни, що розвиваються, та країни з перехідною економікою. У 2009 році на ці країни припадало вже близько половини всіх ПІІ світу [11, с. 6-7]. Найбільші обсяги ПІІ в світі, спрямованих у переробну промисловість, протягом 1990-2006 років припадали на хімічне виробництво - відповідно 21,7 та 19,2% на початок та кінець періоду. В останні роки воно було найбільш привабливим для вкладання коштів у розвинених країнах, у 2006 на галузь припадало 21,9% усіх ПІІ в промисловість. В країнах, що розвиваються показник становив у цей рік лише 12,2%, тоді як у 1990 він був майже втричі більшим - 30,5%.

Другим за привабливістю сектором для іноземних інвесторів у 2006 році було виробництво автомобілів та транспортного устаткування, на нього припадало 10,4% світових ПІІ, з яких левова частка (86,6%) надходила в розвинені країни. Третю позицію посідало виробництво електричного, електронного та оптичного устаткування - 9,6%, причому, на відміну від інших секторів, перерозподіл капіталу на користь розвинених країн був скромнішим, до них надійшло 68,6% інвестицій, тоді як 31% поглинуло виробництво з країн, що розвиваються.

Країни з перехідною економікою були малопривабливими для іноземних інвесторів. У 2006 році до них надійшло лише 2% обсягу світових ПІІ. За структурою іноземних інвестицій ці країни різко контрастують з іншими. У зазначений рік першу позицію в переробній промисловості посідало металургійне виробництво, воно поглинуло 31% усіх ПІІ галузі, тоді як у розвинених країнах і тих, що розвиваються, на це виробництво припало відповідно лише 9 та 5%. Другу сходинку посіло виробництво харчових продуктів із показником 16,7% проти 5,6 та 10,1% в країнах, що розвиваються та розвинених. Третім за привабливістю було виробництво коксу, нафтопродуктів та ядерного палива із 12,1% проти 4,5% у країнах, що розвиваються, та 2,3% у розвинених. Такий галузевий розподіл іноземного капіталу свідчить про укріплення сировинної спеціалізації країн з перехідною економікою у світовому поділі праці.

В останнє десятиліття, за спостереженнями ЮНКТАД, значно підвищився інтерес іноземних інвесторів до сировинно-видобувних галузей⁹, що пов'язано із суттєвим збільшенням попиту на мінерально-сировинні ресурси, зокрема нафту, газ, руди різних металів, у першу чергу з боку країн, що динамічно розвиваються, насамперед азійських [13, с. 10]. Наприклад, у Китаї споживання нафти упродовж 1995-2004 років подвоїлось, попит на алюміній, нікель та сталь зріс втричі, до 2020 року, за прогнозами, споживання нафти країною подвоїться ще раз і сягне 15,4 млн. бар. на день.

Задоволення попиту на сировину супроводжується суттєвим збільшенням інвестицій у розвідку та видобуток корисних копалин¹⁰. Об'єктами прикладання інвестицій, в т.ч. іноземних, виступають країни, які володіють значними запасами корисних копалин та є основними виробниками й експортерами сировини. З огляду на географічні особливості розподілу запасів ресурсів у світі, до них належать окремі країни, що розвиваються, та країни з перехідною економікою. Протягом 1990-2000 років обсяг ввезених у них прямих іноземних інвестицій у добувну промисловість збільшився більш ніж вдвічі, а протягом 2000-2005 зріс ще наполовину [14, с. 24].

Для переважної більшості країн, що володіють значними запасами ресурсів, характерними є ряд особливостей. По-перше, їх добувна промисловість поглинає значну частку (в окремих країнах увесь обсяг) іноземних інвестицій, це притому, що інші галузі непривабливі для інвесторів, з одного боку, через свою слабкість та нерозвиненість, а з другого - через низькі доходи населення та пов'язану з цим вузькість внутрішнього ринку, тобто ці країни перебувають у пастці орієнтованої на зовнішні ринки сировинної моноспеціалізації виробництва. По-друге, у галузі працюють переважно потужні іноземні транснаціональні компанії¹¹, що робить внутрішню політику приймаючих країн підпорядкованою інтересам останніх та країн їх походження.

Україна багата на мінерально-сировинні ресурси. Ураховуючи зростання світового попиту на них, виникає висока ймовірність, що сировинна спеціалізація країни лише укріпиться. Тому нам варто зважити на досвід інших багатих на ресурси країн щодо формування умов ефективного розпорядження своїми природними запасами.

Практика засвідчила, що для переважної більшості країн фактор наявності мінерально-сировинного багатства не зумовив позитивного впливу на якість їх економічного розвитку. Навпаки, простежується зворотний зв'язок між забезпеченістю природними ресурсами та темпами економічного зростання й життєвими стандартами¹² і прямий зв'язок із поглибленням соціальної нерівності та розривом у доходах¹³. Таке явище отримало назву «ресурсного прокляття»¹⁴. За висновками дослідників, у країнах, які бідні на природні ресурси, дохід на душу населення впродовж останніх декількох десятиліть зростав більш високими темпами, ніж у ресурсно багатих країнах, причому розрив у темпах збільшувався [20]. У результаті економічний розвиток багатих на ресурси країн виявляється гірше, ніж у країнах, позбавлених ресурсів, особливо у порівнянні, наприклад, з «азійськими тиграями».

Серед основних причин неспроможності більшості країн скористатися своїм ресурсними перевагами й закласти підвалини для стійкого довгострокового зростання за рахунок «нересурсних» факторів експерти називають урядове марнотратство, поточне споживання («проїдання») доходів від ресурсів та проциклічну фінансову політику, що полягала у розширенні державного споживання у періоди ресурсних бумів та його скорочення у періоди спадів. Це зумовлювало нестійкість макроекономічного середовища та високі інвестиційні ризики для розвитку несировинних секторів економіки.

Лише окремі країни уникли «ресурсного прокляття» й забезпечили високі темпи економічного розвитку та соціальні стандарти завдяки ефективному використанню «ресурсних» доходів¹⁵. У них були сформовані відповідні інституційні умови, які забезпечили прозорість та підзвітність видобувних компаній та уряду в ухваленні рішень і здійсненні витрат, широке представництво різних соціальних верств в інститутах державної влади й управління¹⁶. Їх фінансова політика мала контрициклічний характер, була спрямована на згладжування спадів державних витрат у періоди між сировинними бумами, накопичення значних валютних резервів, встановлення ефективних обмінних курсів для підтримки конкурентоспроможності власних виробників та ефекту девальвації національної валюти. Доходи від сировинного експорту мали виключно інвестиційне призначення, спрямовувались у розвиток інфраструктури, освіти, охорону здоров'я, НДДКР, підвищуючи якість людського капіталу та закладаючи потенціал довгострокового стійкого розвитку. З цього випливає важливий висновок, що ресурсне багатство країни не є перешкодою або ж, навпаки, гарантією її економічного успіху. Усе залежить від вибору пріоритетів використання державою ресурсних доходів.

Таким чином, підсумовуючи аналіз особливостей розвитку світової промисловості, можна стверджувати, що вони мають розглядатися як зовнішні обмеження та виклики, що накладаються в даний час і накладатимуться у перспективі на формування структурних і технологічних параметрів цієї галузі в Україні, ураховуючи, що остання тісно інтегрована у світове господарство чималою мірою саме через промислове виробництво. Ці обмеження слід враховувати при розробці вітчизняної моделі промислової політики. Серед них необхідно звернути увагу на наведені нижче.

По-перше, це посилення конкуренції між країнами й між виробниками в умовах поширення глобалізації, зростаюча регіональна диференціація та спеціалізація країн як об'єктивний наслідок змін технологічних характеристик промислового виробництва та переходу до мережевих форм його організації (вертикальної та горизонтальної інтеграції) із виходом за межі національних кордонів країн - транснаціоналізацією; набуття окремими країнами, що динамічно розвиваються (Китай, Індія), ролі нових

центрів сили світової економіки та політики. Проявом цього обмеження для України може стати переструктурування світового виробництва та витіснення країни зі світових ринків новими, більш потужними і конкурентоспроможними гравцями. Країна може опинитися у пастці перманентної кризовості, пов'язаної, з одного боку, із втратою старих зовнішніх ринків та пошуком нових, а з другого – внаслідок «імпорту» всередину країни наростаючої напруги між старими та новими світовими центрами сили у вигляді торговельних і фінансових диспропорцій, потрапляння України у зону перетину інтересів різних потужних світових гравців.

По-друге, це формування нової промислово-виробничої бази в ключових світових лідерів на основі технологій шостого технологічного укладу й відповідно створення принципово нових галузей та світових ринків товарів і послуг, вибудовування нової структури світового виробництва та світової кооперації. Висока значимість цієї події для України у тому, що у разі збереження сировинної спеціалізації у світі й за відсутності ефективної політики перерозподілу сировинних доходів на користь інноваційних та модернізаційних цілей країна перетвориться на технологічного й цивілізаційного аутсайдера. Вона буде повністю підпорядкована інтересам більш розвинених країн як у частині вільного доступу останніх до українських надр та родючих земель, так і у частині нав'язування неприйнятно низьких вартості трудових ресурсів та стандартів соціального забезпечення населення.

По-третє, в світі змінюються вимоги до якості людського капіталу, наростає міждержавна боротьба за кваліфіковані кадри. Багатопрофільні знання та кваліфікація персоналу стануть основною конкурентною перевагою компаній. Зростатиме потреба у таких формах освіти, які забезпечуватимуть широкий доступ до знань будь-якій людині у будь-який період її трудового життя. Нині діючий підхід до освіти за принципом «одна освіта на все життя» буде замінений на «безперервну освіту протягом життя». Для України цей виклик може проявитися у декількох аспектах. Зокрема, з одного боку, маючи поки що високоосвічені й кваліфіковані кадри, при одночасному збереженні їх незатребуваності та низької оплати праці всередині країни, остання зіштовхнеться із активізацією трудової міграції та постійним «відтоком мізків», зрештою опинившись у ситуації неспроможності розвиватися через втрату власного трудового потенціалу. З другого боку, збереження сировинної спеціалізації та «рентної ментальності» в країні взагалі відкидає необхідність підготовки висококваліфікованих спеціалістів та їх утримання в країні, оскільки сировинна економіка цього не потребуватиме. Розвиток країни за цим сценарієм лише закріплюватиме за нею місце світового аутсайдера.

По-четверте, загострюється глобальна продовольча криза. Для задоволення потреб швидко зростаючого населення планети у її у найближчі 40 років слід буде подвоїти виробництво продовольства [25, с.23]. Цілком зрозуміло, що виконання цього завдання стане можливим лише завдяки максимальній індустріалізації процесу сільськогосподарського виробництва та переробки на основі використання високопродуктивної техніки і технологій для обробки ґрунтів, отримання і зберігання врожаю, застосування широкого спектру продукції агрохімії для збільшення врожайності. Створення усїєї матеріально-технічної бази сільгоспвиробництва відбуватиметься саме у промисловості. Зважаючи на зростаючий попит на продовольство, у світовій промисловості слід очікувати зростання сектору виробництва сільськогосподарської техніки та агрохімії. Україні не вдасться уникнути своєї участі у розв'язанні світової продовольчої проблеми принаймні тому, що вона має великий невикористований потенціал родючих земель, надзвичайно привабливий для іноземних продовольчих компаній. Участь України у розв'язанні названої проблеми може відбуватись за двома сценаріями. Перший – це масовий допуск до українських сільськогосподарських земель іноземних аграрних корпорацій, що використовуватимуть для вирощування сільгосппродукції власну привезену техніку і технології, із подальшим вивезенням зібраного врожаю за межі країни. Другий – це створення всередині країни за участю держави та вітчизняних компаній власного замкнутого циклу вирощування, зберігання і глибокої переробки сільськогосподарської продукції на основі виробництва власної сільськогосподарської техніки та агрохімії, що дасть поштовх зростанню не лише продуктивності та доходів вітчизняного сільськогосподарського виробництва, але й промисловості.

По-п'яте, це ускладнення глобальної екологічної ситуації під впливом зростаючих масштабів промислового виробництва в світі, в тому числі бурхливої індустріалізації

країн, що розвиваються, де проблеми екології відсунуті на задній план. Для України глобальний екологічний виклик може розглядатися як у вигляді «зовнішніх ефектів», тобто наслідків погіршення екологічної ситуації в світі, що мимоволі торкнеться кожної країни, так і внаслідок зовнішнього нав'язування країні екологічно деструктивної виробничої спеціалізації. Проявом «зовнішніх ефектів», яких Україна не зможе уникнути, є зміна клімату та глобальне потепління, що призведуть до опустелення окремих регіонів країни¹⁷ й відповідного загострення проблеми продовольчого забезпечення, дефіциту прісної води, активізації внутрішніх міграційних процесів з менш сприятливих на більш сприятливі території проживання, активізації зовнішньої міграції з більш кліматично й екологічно неблагополучних країн («кліматичної міграції»), зростання частоти та потужності природних катаклізмів, що спричинятимуть руйнівні наслідки для населення та економіки. Екологічна ситуація в країні може також погіршитись внаслідок свідомого розміщення на своїй території екологічно шкідливих виробництв, перенесених із більш розвинених країн із значно жорсткішими вимогами до екологічної безпечності. Крім цього, підвищений інтерес іноземних корпорацій до розробки родовищ українських мінерально-сировинних ресурсів також зробить свій внесок у руйнування навколишнього природного середовища країни.

По-шосте, в світі зростають проблеми забезпечення безпеки та протидії військовим загрозам у зв'язку з появою нових центрів сили, переструктуруванням світового виробництва, підвищенням попиту на ресурси й одночасним зменшенням їх розвіданих і доступних для розробки запасів. Закріплення нової конфігурації світової економіки у зв'язку з появою нових світових лідерів спричиняє високу ймовірність виникнення військових конфліктів між великими світовими гравцями як за збереження старих, так і за завоювання нових позицій на ринку та сфер економічного впливу. Наочним підтвердженням цього є інтенсивне нарощування в останнє десятиліття військових витрат на модернізацію збройних сил у країнах Старого світу (США, Західна Європа, Японія, Росія) та новими великими світовими гравцями (Китай, Індія, великі арабські країни), розширення «ядерного клубу». Для України цей виклик полягає у можливості втягування її у військові конфлікти, потрапляння у зону економічних чи політичних інтересів світових лідерів з подальшим їх закріпленням військовими засобами, використання території країни як плацдарму для «з'ясування стосунків» між світовими лідерами. Усе це виводить на передній план проблему модернізації українських збройних сил на основі використання потенціалу власного оборонно-промислового комплексу, особливо враховуючи офіційний позаблоковий статус України та її неприєднання до систем колективної безпеки.

По-сьоме, віддання переваги випереджаючому розвитку фінансової системи й нарощування «віртуального» фінансового капіталу порівняно із розвитком реального сектору, як показав досвід країн Заходу та обставини світової фінансової кризи 2008–2009 років, не повинно стати імперативом економічної політики в Україні. Не слід покладати надії на забезпечення внутрішніх потреб у промислових товарах за рахунок імпорту з інших країн, особливо зважаючи на той факт, що українська валюта не належить до категорії світових, а економіка занадто доларизована. Остання, як засвідчила вітчизняна практика, потрапляє у подвійну залежність, з одного боку, від іноземного виробника у забезпеченні внутрішніх споживчих потреб, а з другого – від іноземної валюти, що використовується для розрахунків з ним, заганняючи країну у боргову пастку і зовнішню залежність. Тому імперативом економічної політики в Україні має стати розвиток власного промислового виробництва як для забезпечення потреб внутрішнього споживчого ринку, так і для адекватної відповіді на зовнішні загрози та виклики.

Таким чином, урахування тенденцій розвитку світової економіки і промисловості та пов'язаних з цим обмежень у формуванні моделі й пріоритетів розвитку промисловості в Україні дозволить уникнути сценарію скочування країни до розряду відсталих та зовнішньо керованих цивілізаційних маргіналів.

ПОСИЛАННЯ

¹ Глокалізація («глобалізація територій») – явище неоднакового за своїми наслідками приєднання окремих великих регіонів та країн світу із різним інституціональним устроєм до процесу глобалізації, що обумовлює, по-перше, появу інституціональних розривів між ними та рештою учасників цього процесу, по-друге – трансляцію всередину окремих країн та регіонів міжнародних суперечностей, що загалом пере-

ростає у конфлікти між регіонами, корпораціями, інститутами, соціальними групами, орієнтованими на різні сегменти глобальної економіки.

² У промислово розвинених країнах, незважаючи на високий рівень доходів, відбувається інтенсивне старіння населення, у промислово відсталих навпаки – динамічне зростання чисельності при посиленні бідності. Це явище генерує потужні міграційні потоки із країн відсталих у розвинені, слугуючи підґрунтям для загострення всередині приймаючих сторін культурних, національних та ідеологічних суперечностей.

³ Для великого бізнесу більш характерною є вертикальна інтеграція з утворенням надпотужних транснаціональних компаній, стратегічних альянсів і партнерств між ними. Вона здійснюється шляхом злиттів і поглинань. При злитті утворюється нова юридична особа на базі об'єднання активів існуючих компаній з подальшим припиненням існування останніх як юридичних осіб. Поглинання передбачає придбання одною компанією активів іншої зі збереженням юридичної особи першою та припиненням існування другої. Горизонтальна інтеграція характерна для малого та середнього бізнесу. На практиці вона оформлюється у вигляді регіональних, промислових, інноваційних та інших видів кластерів. Поглиблення співробітництва між великим, середнім та малим бізнесом означалося використанням аутсорсингу та франчайзингу.

⁴ На кінець 2006 року в світі налічувалось близько 78 тис. ТНК, що мали в цілому понад 780 тис. іноземних філій. Чисельність персоналу в іноземних філіях постійно й динамічно зростає, у 1990 вона дорівнювала 25 млн. чол., у 2006 – 73 млн. Обсяги продажів іноземних філій за цей період зросли вчетверо – з 6 до 25 трлн дол., а розмір їх активів сягнув 51 трлн дол. [2, с. 30].

⁵ За оцінками Д.Родріка, у результаті закриття промислових підприємств у США протягом останніх десяти років було звільнено понад 300 тис. чол., тоді як сфера послуг за цей же період змогла поглинути лише 200 тис. осіб. [4].

⁶ У цьому зв'язку, наприклад, Л.Ларуш вважає, що валовий внутрішній продукт виступає не лише агрегованим, але й фальсифікованим поняттям, тому що він не відображає фізичної економіки виробництва реальних товарів та послуг. За його розрахунками, між 1963 та 1993 роками посилено підживлюваний біржовою спекуляцією ВВП США зріс із 603,1 до 6374,0 млрд. дол. У цей період частина послуг, які Ларуш відніс до віртуальних, тобто таких, що не мали ніякої користі для виробництва чи споживання, у структурі ВВП зросли з 39 до 54%. При десятикратному зростанні ВВП за період випуск реальної («фізичної») американської економіки у розрахунку на душу населення скоротився на 30-50% та більше [3, с. 22].

⁷ Див. [4].

⁸ Дані ЮНКТАД [6].

⁹ Див. [12].

¹⁰ Наприклад, світовий обсяг приватних інвестицій у розвідку родовищ кольорових металів збільшився з 2 млрд. дол. у 2002 році до 7 млрд. у 2006, а обсяг коштів на буріння нових нафтових та газових свердловин – удвічі [14, с. 24].

¹¹ Винятком є Іран, Кувейт, Саудівська Аравія, Польща та Російська Федерація. В них у добувній промисловості працюють лише вітчизняні компанії, в т.ч. державні [14, с. 25–30].

¹² Див. роботи [15–17].

¹³ Див. [18].

¹⁴ Серед країн, у яких найбільш яскраво проявилось «ресурсне прокляття», можна виділити Нігерію. Упродовж 1970–2000 років країна отримала від продажу нафти 350 млрд. дол. Проте за цей же період частка населення, що проживає в абсолютній бідності, майже подвоїлась і становила 70%. Понад 40% нігерійців не мають доступу до водопостачання та каналізації, за середньою тривалістю життя країна серед останніх у світі, за дитячою смертністю – серед перших [19].

¹⁵ Серед країн, що уникли «ресурсного прокляття», експерти називають Норвегію, Австралію, Канаду, Ботсвану та Індонезію. Зокрема, багата на нафту Норвегія перебуває серед лідерів за індексом людського розвитку. Такі нафтовидобувні країни, як Індонезія та Нігерія, маючи 30 років тому приблизно однаковий рівень ВВП на душу населення, у 2003 році різнилися утричі за цим показником на користь першої [18]. Ботсвана та С'єра-Леоне, багаті на родовища алмазів, так само 30 років тому мали однаковий економічний рівень. Ботсвана впродовж 1970–1990 років мала найбільш динамічно зростаючу економіку в світі із середньорічним темпом близько 7%, при-

чому 40% цього росту було досягнуто видобутком алмазів [21]. Натомість у С'єра-Леоне ВВП на душу населення знизився з 350 дол. у 1970 році до 150 дол. у 2000.

¹⁶ В Норвегії успіх в управлінні доходами від нафти дослідники пов'язують з особливим соціальним порядком у країні, в основі якого лежить соціальний контракт та протестантська трудова етика. Е.Ларсен стверджує, що соціальні норми, встановлені в Норвегії, перешкоджають рентоорієнтованій поведінці еліт, а практика узгоджених колективних дій забезпечує доступ кожного громадянина країни до доходів від видобутку нафти та газу [22]. Т.Гулафсон відзначає, що норвезька демократична традиція, що сформувалась задовго до винайдення покладів воднів у країні, є найважливішим фактором, що перешкоджає рентоорієнтованій поведінці [23]. С.Асфаха стверджує, що норвезька стабільна та демократична політична система, розвинена й прозора юридична система, сильні ЗМІ забезпечують ефективність фінансової політики та справедливий характер державних витрат [24].

¹⁷ За оцінками, до 2050 року третина території України перетвориться на пустелю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Прогноз науково-технологического развития Российской Федерации на долгосрочную перспективу / Министерство образования и науки РФ, 2008. – 606 с. [Электронный ресурс]. – Доступный з <<http://mon.gov.ru/work/ntj/dok/str/08.12.18-prog.ntr.pdf>>.
2. *Development and Globalization: Facts and Figures 2008 / UNCTAD*. – Geneva, 2008. – 78 p.
3. Соболевская А.А., Попов А.К. Постиндустриальная революция в сфере труда. – М., ИМЭМО РАН, 2009. – 205 с.
4. Rodrik D. Is China driving the wrong kind of structural change in the U.S.? / Dani Rodrik's weblog, June 17, 2011 [Электронный ресурс]. – Доступный з <<http://rodrik.typepad.com>>.
5. Ларуш Л. Физическая экономика. – М., 1997. – 624 с.
6. Интерактивная статистическая база данных ЮНКТАД [Электронный ресурс]. – Доступный з <<http://unctadstat.unctad.org/ReportFolders/reportFolders.aspx>>
7. *Industrial Development Report 2009 / UNIDO* – Vienna, 2009. – 144 p.
8. *The Global Technology Revolution 2020, In-Depth Analysis: Bio/Nano/Materials/Information Trends, Drivers, Barriers, and Social Implications / The RAND Corporation*. – 2006. – 316 p. [Электронный ресурс]. – Доступный з <<http://www.rand.org>>.
9. *Мировая экономика: глобальные тенденции за 100 лет / Под ред. И.С.Королева*. – М.: Юрист, 2003. – 604 с.
10. *Structural Change in the World Economy: Main Features and Trends / UNIDO. Working paper 24/2009*. – 2010. – 62 p.
11. Доклад о мировых инвестициях, 2010 год. Обзор / ЮНКТАД. – Женева, 2010. – 50 с. [Электронный ресурс]. – Доступный з <www.unctad.org>.
12. *World Investment Report 2007: Transnational Corporations, Extractive Industries and Development / UNCTAD*. – New York and Geneva, 2007. – 294 p.
13. Кондратьев В.Б. Минерально-сырьевые ресурсы как фактор глобальной конкурентоспособности // *Минерально-сырьевые ресурсы и экономическое развитие. Сборник научных трудов*. Отв.ред.: В.Б. Кондратьев, Ю.Л. Адно. М.: ИМЭМО РАН, 2010 – С.10–30.
14. Доклад о мировых инвестициях 2007: Транснациональные корпорации, добывающая промышленность и развитие. Обзор / ЮНКТАД. – Женева, 2007. – 68 с.
15. Gelb A. *Oil Windfalls: Blessing or Curse?* – Oxford University Press: Oxford UK, 1988.
16. Auy R. *Resources based Industrialization: "Sowing the oil in eight developing countries."* – Clarendon press: Oxford UK.
17. Sachs J. and Warner A. *Natural Resources Abundance and Economic Growth / NBER Working Paper*. – No 5398, 1995.
18. Ross M. *How Can Mineral Rich States Reduce Inequality? // Escaping the Resource Curse / H. Macartan (ed)*. – New York, Columbia University Press, 2003.
19. Weinthal E., Luong P. *Combating the resource curse: an alternative solution to managing mineral wealth / Perspectives on Politics*. – 2006, No 4, Vol 1.
20. Auy R. *Sustaining Development in Mineral Economies. The Resource Curse thesis*. – London, Routledge, 1993.
21. Iimi A. *Did Botswana Escape from the Resource Curse? / IMF Working Paper, WP/06/2006*.
22. Larsen E. *Escaping the Resource Curse and the Dutch Disease? When and Why Norway Caught Up with and Forged Ahead of its Neighbors / American Journal of Economics and Sociology*. – Vol. 65, Issue 3, 2006.
23. Gylfason T. *The Dutch Disease: Lessons from Norway / Paper prepared for Trinidad Tobago Chamber of Commerce and Industry*. – 2006.
24. Asfaha S. *National revenue funds: their efficacy for fiscal stability and intergenerational equity / International Institute for Sustainable Development*. – 2007.
25. Шимаї М. Виклики для посткризової глобальної системи / *Економіка України*. – 2010, №4. – С. 22–29.